

ત્રેકાંતવાદની મર્યાદા

લેખ. યશ્વંત્રીભાઈ

૧૯૮૬

પ્રત ૫૦૦

પ્રકાશક -
એસ. જી. ગાલ
મહાનગર-અમદાવાદ

પ્રિન્ટ મુદ્રણાલય,
મુ. પો. પુસ્તકાલય મ. સંગ્રહાલય
ફર્નાન્ડીસ-પુ. નીચીરા - અમદાવાદ

કિંમત બે આના પોસ્ટેજ બે પાના

૧૯૮૬

અમારાં પ્રકાશનો

આધ્યાત્મિક વિગમહમ	(૫૦ શુભ-સાક્ષી)	૦૮
અનેકાતવાલી મપાઈ		૦)૨
મહારીગદ્ અને મહિમા	(૫ બેચ ૧૫)	૦)૨
મિત્રોની પાઠ	(જાનમાલિય)	૦)૨
ગોવિન્દુ મેનર અને બીજી ગાનો	(પૂર્વગુ)	૦)૨
સીંગમના અને ગીત ગાનો		૦)૨

મોવ એન્ડ સ્ટી

ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડિર

એન્ડ

માગધ્વ ક્ષિત્તિ ગામતિ ગાલિ માનજીવન નવજીવન
પ્રકાશન મંડિર ગૃ વિદ્યાપીઠ નવાધારમ-૧ (જોષ)
અંગેતર એન્ડ કોર્પોરેશન મોમાની આર્દનમત પ્રજાગ્રહકાર્યોન
નિબુધ માગધ્વેન જનકોન્દુરન્મ આત્માન મમા-નૈનધર્મ
પ્રસારક મમા પુસ્તકાલય સદાસક મ-૧ બાગીક કાયાતય
દિદી પ્રથમ્ન કાય લય ગાયક સાડમિરીજ સગસ્વની પ્રથમાસા,
કૌમુદીપ્રસારનય ગૃ સાહિત્યમંડિર જાનપ્રચારની સન્નુ-
સાહિત્ય કાર્યલય એમ સી કાપરી

અનેકાંતવાદની મર્યાદા

પ૦ સુખલાલજી

અધ્યાપક ગૃજગત વિદ્યાપીઠ

જેન વર્મનું મૂળ શું ?

કોઈ પણ વિશિષ્ટ દર્શન દોષ કે કોઈ પણ ધર્મપથ દોષ એ રે ના મૂલ્ય પ્રવર્તક પુરુષની એક જામ દષ્ટિ દોષ છે તો તો મ કરાચાર્યની ચોતા ॥ મતનિરૂપામાની અંત દષ્ટિ 'અને ભગવાન શુદ્ધની ચોતાના ધર્મપથપ્રવર્તનમાં મધ્યમ પ્રતિપત્તિ' જોઈ રાં પછી ભારતીય દર્શનોમા એક વિશિષ્ટ દર્શન છે અને તે માથે એ એક ધર્મપથ પણ છે, તેથી તેના મૂલ્ય પ્રવર્તક પુરુષની ખાસ દષ્ટિ તેના મૂલ્યમાં હોવી જોઈએ અને તે છે પણ એ દષ્ટિ જ 'અનેકાંતદષ્ટિ' કહેવાય છે તારિર જોઈ ચિચાગણા અથવા તે આચાર અવહાર એ ગમે તે હોય, પરંતુ એ દરેક અનેકાંતદષ્ટિ પર ચચાગણા છે અને તેના પર જ આખી ચિચારધારા અવનમે છે અનેક પ્રાગના ચિચાર અને આચારોમા જોઈ ચિચાર અને આચાર કયા છે, તેની ચચના કેની રીતે થઈ છે આદિતો નિચાય કરવાની અને તેની પરીક્ષા કરવાની એક જ કમોની એ 'અનેકાંતદષ્ટિ' છે

બનેમાતનો વિધાન અને તેનું ઐય

જૈન દર્શનનું આધુનિક નૂતનપણ ભગવાન મહારીગની પર્યાયનુ કૃપા છે તેથી મામાન્યતઃ એમ મમજી શમય કે જૈન ધર્મની આધારભૂત અનેકાતદષ્ટિ બં મહારીર દ્વારા જ સ્થિત વહેવા સ્થિર મા ઉત્પન્ન ગયેલ દ્વારી જોઈએ પરંતુ વેચારના વિકાસક્રમનું ચિંતન કરવાથી માફ માનુષ પડે છે અને તદ્દષ્ટિનું મૂલ્ય બં મહારીરથી પણ જૂનું છે એ ખરાબર છે કે અનેકાતદષ્ટિનું જે સ્વરૂપ આજે વ્યવસ્થિત અને વિકસિત રૂપે મળે છે તે સ્વરૂપ બં મહારીરના પૂર્વવર્તી કાષ્ઠ જૈન મા જૈનેતર સાદિત્યમા લભ્ય નથી તેા પણ બં મહારીરના પૂર્વવર્તી વૈદિક સાદિત્યમા અને તેમના મમકાસીન બાદ સાદિત્યમા પણ અનેકાતદષ્ટિગમિત છૂટા છવાયા વિચાર જોવાયતા મળે છે તે સિવાય બં મહારીરના પૂર્વવર્તી બં પાશનાય પણ થયા છે જેમના વિચાર તેમના પોતાના અસત સંજોમા આજે મળતા નથી તેાપણ તેમણે અને તદ્દષ્ટિનું સ્વરૂપ સ્થિર રૂપમા અને તેને વિકસાનવામા કાંઈને કાંઈ કશો જરૂર આપ્યો છે એમ માનુષ પડે છે આમ દોવા છતાં પણ ઉપનબ્ધ સાદિત્યનો ઇતિહાસ સ્પષ્ટ રૂપમા એમ કે જે કે સ્પષ્ટ બાસ્તવ સાદિત્યમા અનેકાતદષ્ટિની જે યોગી ધર્મી પણ અસર છે અથવા ખામ કરીને જૈન સાધુમયમા અનેક તદ્દષ્ટિની સરખાત થઈ તેમા કમર જે વિધાન થયો અને જૈને બીજા મમકાસીન દાર્શનિક વિજ્ઞાનએ પોતપોતાના મયોમા કાંઈને

કોઈ ગે સ્વીકાર્યો છે તેનું એવ તો જાન મહાવીરને જ છે
કારણ એ છે કે આપણે આજે જોઈ રહ્યા છીએ કે જૈન
પ્રાચીનતમ ઐશ્વર્ય અને કલ્પદ્રુમની વિચારધારા જે રૂપમાં
મળે છે તેના રૂપરંગમાં જીવન કાંઈ પ્રાચીન ઐશ્વર્યમાં તે
મળી શકતી નથી

નાલદાના પ્રમુખ બૌદ્ધ વિદ્યાપીઠના આચાર્ય શાત્રુઘ્નિત
પોતાના 'તત્ત્વસમુદ્ધ' ગ્રંથમાં અનેકાતવાની પરીક્ષા
કરતા કહે છે કે વિષ્ણુ-મીમાંસક, નિર્ઘય-જૈન અને કાપિલ
-સામ્ય એ ત્રણેના અનેકાતવાનું સમાનરૂપે ખડન થાય છે
એ વાતથી એમ જણાય છે કે માતમી, આઠમી મદીના
બૌદ્ધ આદિ વિજ્ઞાન અનેકાતવાદને માત્ર જૈન દર્શનનો જ
વાદ નહોતા મમજતા પરંતુ તેઓ માનતા હશે કે મીમાંસક
જૈન અને કાપિલ એ ત્રણે દર્શનોમાં અનેકાતવાનો
આશ્રય લેવાયો છે, અને તેમ માનીને તેઓ અનેકાતવાનું
ખડન કરતા ત્યારે મીમાંસક દર્શનના મોક્ષાર્થિદ આદિ
અને સામ્ય-યોગ દર્શનના પશ્ચિમવાસ્થાપક પ્રાચીન
ઐશ્વર્ય જોઈએ છીએ ત્યારે મદિદ વિના એમ માનુષ પડે છે
કે જૈન ઐશ્વર્યની માફક તે ઐશ્વર્યમાં પણ અનેકાલદ્રુમતક
વિચારણા છે આમ હોવાથી આજ શાત્રુઘ્નિત જેવા વિવિધ
દર્શનાભ્યાસી વિજ્ઞાનના આ કથનમાં અમને જગ પશુ
મદિદ લાગતો નથી કે મીમાંસક, જૈન અને કાપિલ એ ત્રણે
દર્શનોમાં અનેકાતવાનું અવનબન છે આજ શાત્રુઘ્નિતના
આ કથનને સ્વીકારવા છતાં અને મીમાંસક તેમજ યોગ

ચંનના મથો તપાસવા છનાવ એક વાત એ કહેવાની છે કે અનેમતદષ્ટિ મીમામકે અને માખ્ય દર્શનમાં હોવા છતાં પણ તે જૈન દર્શનના મથોની માફક અતિ સ્પષ્ટ કે ગ્લાયન દપમા મળતી નથી જૈન વિચારકોએ જોટલું જોડ અને જોટના વિચાર અનેમતદષ્ટિના નિરૂપણમાં વાપર્યા છે તેનો સનાય બાગ પાછ જોતેતડ કોઈ પણ ચંનના વિદ્વાનોએ વાપર્યો નથી આજ કાલજીની જગારે કોઈ 'અનેમતવા' કે સ્વાદ્વાનો નામો-ચાર કરે છે ત્યારે તેને માખજનાર વિદ્વાન સહજ ભાવે તેમાં જૈન દર્શનનો ભાવ મહત્ત્વ કરે છે આજના ધણા ખરા વિદ્વાન મામાન્યત એમ સમજે છે કે સ્વાદ્વાદ તો જોતેનો એક વાદ છે આની સમજતુ કાગધ એ છે કે જૈન વિદ્વાનોએ સ્વાદ્વાદના નિરૂપણ અને સમર્થનમાં ધણા વિસ્તૃત મથો લખ્યા છે અનેક યુક્તિઓ તેમાં વાપરી છે અને અનેકાંતચાદરૂપ સૂત્રના જગ્યા તેમજો બીજા દાર્શનિક વિદ્વાનો સાથે કુચ્છી પડ્યું ખેલી છે

આ ચર્ચાથી બે વાત સ્પષ્ટ થાય છે એ- તો એ કે જન મહાવીરે પોતાના હપદેશમાં અનેકાંતવાદનો સ્પષ્ટ આધય લીધો તેવા તેમના પૂર્વવર્તી કે મમકાલીન દર્શનપ્રવર્ત-કોમાંના કોઈએ નથી લીધો બીજી વાત એ છે કે જન મહાવીરના અનુયાયી જૈન આચાર્યોએ અનેમતદષ્ટિના નિરૂપણ કે સમર્થનમાં જોટલી સખ્તિ વાપરી છે તેટલી બીજા કોઈ દર્શનના અનુયાયી આચાર્યોએ વાપરી નથી

અનેકાતદષ્ટિના મૂળ તત્ત્વો

ત્યારે સમસ્ત જોન વિચાર અને આચારનો આધાર માન અનેકાતદષ્ટિ છે ત્યારે તો સૌથી પહેલાં એ તપાસવું જોઈએ કે અનેકાતદષ્ટિ કયા તત્ત્વોના આધારે ગ્યાધ છે વિચાર કરતાં તેમજ અનેકાતદષ્ટિના સાક્ષિત્યનું અવગોચન કરતાં એમ માનુષ પડે છે કે અનેકાતદષ્ટિ સત્ય પર રચાયેલી છે જો કે મત મહાન પુરવા સત્યને જ પસંદ કરે કે અને તેની શોધ તેમજ તેના નિરૂપણમાં પોતાના જીવન મમર્ષી દે છે તો પણ દરેકની સત્યનિરૂપણની પદ્ધતિ અને સત્યની શોધ એક સરખી હોતી નથી જુદાં જુદાં જો રીતીથી મત્યનું નિરૂપણ કર છે અથવા શકરાચાર્ય ઉપનિષદોના દોહનદ્વારા સત્યને જે રીતે પ્રકાશિત કરે છે તેનાથી જાન મહાવીરની સત્યપ્રગણનશૈલી જુદી છે જાન મહાવીરની સત્યપ્રગણન-શૈલીનું ખીજું નામ જ 'અનેકાતવાદ' છે તેના મૂળમાં બે તત્ત્વો છે, (૧) પૂર્ણતા અને (૨) યથાર્થતા જે પૂર્ણ હોય અને પૂર્ણ હોવા છતાં પણ યથાર્થ જણાવું હોય તે જ સત્ય છે અનેકાતની શોધનો ઉદ્દેશ અને તેના પ્રકાશનની શરતો

વસ્તુનું પૂર્ણરૂપે નિઝાનાગાધિત-યથાર્થ દર્શન થવું કંઈ છે ક્ષતિપિ કોઈને તેવું દર્શન થાય તોપણ શબ્દો દ્વારા તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રકાશિત કરવું એ મત્યદષ્ટા અને સત્ય વાદીને માટે તેથી પણ વધારે મુશ્કેલ છે કોઈ અપારો પણ એવું કંઈ કાર્ય કરવા બહાર પડે તો એ દેશ કાલ પરિસ્થિતિ,

માના અને ઈશ્વી આના અનિવાર્ય બેદોને લઈને એ દરેકના પ્રમશનમાં કાંઈને કાંઈ વિરોધ થા બેદ દેખાય એ અનિવાર્ય છે આ તો થઈ પૂર્ણદર્શી અને મતવાદી એવા મળ્યાગાડયા મનુષ્યોની વાત કે જેમને આપણે માત્ર કલ્પના અને અનુભવ દ્વારા જ સમજી તેમજ માની શકીએ છીએ માણાત્ અનુભવથી નહિ આપણે અનુભવ તો સાધાગ્રજ મનુષ્યો મુખી જ પડેલી થઈ છે સાધાગ્રજ મનુષ્યોમાં પણ કેટલાકે યથાર્થ વાદી હોવા છતાં અપૂર્ણદર્શી હોય છે આ સ્થિતિમાં યથાર્થવાદી હોવા છતાં અપૂર્ણદર્શી હોવાને તેમજ પ્રમશન કલ્પનાની પૂર્ણ સામગ્રી ન હોવાને કારણે મત્યપ્રિય મનુષ્યોની સમજમાં પણ કાંઈ કાંઈવાગ્ કચક પડે છે અને સરકાગ્રમે તેમાં પાસ્પતિક બુદ્ધ જન્માવે છે એ રીતે પૂર્ણદર્શી અને અપૂર્ણ રી એ મન મતવાદીઓ દ્વારા અતે બેદ અને વિગેષની મામત્રી સ્વયમેવ ઉત્પન્ન થાય છે અથવા બીજા લોકો તેમાંથી જિની મામત્રી ઉત્પન્ન કરી જ દે છે

આની વસ્તુસ્થિતિ જોઈને બં મતવાદી વિચાર્યું કે એવો કોરો રસ્તો છે કે જે રહે વસ્તુનું પૂર્ણ કે અપૂર્ણ સત્યદર્શન કરનારને એ માથ ન થાય અર્જ અને આ રજાથી વિરોધી હોવા છતાં જો બીજાનું દર્શન સત્ય હોય તો તેવીજ રીતે અપૂર્ણ અને બીજાથી વિરોધી હોવા છતાં આપણું દર્શન પણ મત્ય દોષ શકે આમ જન્મેને ન્યાય મળી શકે તેનો ઉપાય મોટું ચિતનપ્રધાન તપના પગિણામે ભગવાનને અનેર્મતદર્શિ મુઝી તેમના મત્યરોધનનો સકલ્પ

સિદ્ધ થયો, આની રીતે પ્રાપ્ત થયેલ અનેકાતદષ્ટિની ચારી-
વડે તેમણે યશ્તિગત અને મમદગત જીવનની જાવહારિ-
અને પારમાર્થિક સમસ્યાના તાળા જોવી દોષા અને સમાધાન
મેળવ્યું તે પછી તેમણે જીવનોપયોગી વિચાર અને
આચારનું નિર્માણ કરતી વખતે અનેકાતદષ્ટિ માટે નીચેની
શરતો મૂકી અને તેનું પાલન કરી તે શરતોનો ઉપદેશ દીધો
તે શરતો આ મુદ્દી,

(૧) રાગ અને દ્વેષજન્ય સરકારોને તાબે ન થવું-
અર્થાત્ તેજસ્વી માધ્યસ્થ જાવ રાખવો (૨) જ્યાંસુધી માધ્ય
સ્થજાવનો પૂર્ણ વિકાસ ન થાય ત્યાં સુધી તે સ્થિતિ પર ધ્યાન
દઇ માત્ર સત્યની જિજ્ઞાસા રાખવી (૩) ગમે તેવા વિરોધી
દેખાતા પક્ષથી ગભરાવું નહિ અને પોતાના પક્ષની માફક
તે પક્ષ પર પશુ આદરપૂર્વક વિચાર કરવો, આપણા પક્ષ
પર પશુ વિરોધી પક્ષની માફક ત્રીન સમાલોચનદષ્ટિ
ગાળવી (૪) પોતાના કે બીજાના અનુભવોમાથી જે જે
અશ કીધે માન્ય પડે-ગમે તો તે વિરોધી કેમ ન હોય તે
સર્વનો વિવેકપ્રજ્ઞાથી મમન્વય કરવાની ઉદારતાનો અભ્યાસ
કરવો અને અનુભવ વધતા પ્રથમના મમન્વયમા બૂન લાગે
ત્યારે મિથ્યાભિમાન તજી સુધારો કરવો અને એ જ ક્રમે
આગળ વધવું

અનેકાતના માહિત્યનો વિકાસ

ભગવાન મહાત્માએ અનેકાતદષ્ટિને પોતાના જીવનમા
ઉતારી અને તે પછી તેનો ઉપદેશ ગીતાએ આપ્યો તેથી

અને 'તની સ્થાપના અને પ્રચારમાં તેમની પાસે અનુભવ-
 બદ અને તપોવન પૂરતા હતાં પરિણામે તેમના મૂલ
 ઉપદેશમાના જે કાંઈ પ્રાચીન અવશેષો આજે મળે છે તે
 આગમ પ્રયોગો આપણને અનેકાનંદદિપ્તિ સ્પષ્ટ રૂપે મળે છે
 પરંતુ તર્કવાદ અને અકલમજની જટિલ જાદુ જે પાછળના
 સાહિત્યમાં મળે છે તે તેમાં નથી મળતી એ આમમ
 પ્રયોગો અનેકાનંદદિપ્તિ સરળ સ્વરૂપ અને તેના સંક્ષિપ્ત
 વિભાગ આપણને નજરે પડે છે પરંતુ જન મહાવીરની
 પછી તેમની દિપ્તિ પ્રમાણે મપ્રદાવ કાવચ થયે અને તેમને
 અનુગામી સમાજ સ્થિત થઈ વધવા સાગે ત્યારે ચારે
 તરફથી અનેક તદ્દિપ્તિ પર કુમળા થવા લાગ્યા મહાવીરના
 અનુગામી આચાર્યોમાં ત્યાગ અને પ્રજા હોવા છતાં પણ
 મહાવીરની મારફત જીવનનો સ્પષ્ટ અનુભવ અને તપ ન હતા
 તેથી એવા કુમળાથી જ્યવા મારે નૈયાયિક ધૌનમ અને
 વાત્સ્યાયનની મારફત વાદ્યના ઉપરાત જલપ અને રિતકાને
 પણ તેઓએ આશ્રય લીધો અનેકાનંદદિપ્તિના જે તરવે
 તેમને વારસામાં મળ્યા હતા તેના સંક્ષિપ્ત અર્થે પોતાની
 શક્તિ અનુમાન તેમણે કોઈનાં વાદ મંત્રિયર જલપ, અને
 કોઈનાં રિતકાને પણ ઉપયોગ કર્યો પરંતુ તેની સાથે જ
 તેમણે અનેકાનંદદિપ્તિને નિર્વાપ પ્રચાર કરીને તેનો પ્રચાર
 કરવાની ભાવનાથી વિદ્વાનોમાં અનેકાનંદદિપ્તિના અનેક મર્મો
 નગદ કર્યા અને તેની ઉપયોગિતા સ્થાપન કરી આ અક
 નમકન સ્થાપન અને પ્રચારનાં છેલ્લા બે દશક વર્ષો

દમિયાન લાં મહારીગના શિયોએ માત્ર અનેકાતવિપયક જ એટલા બધા યથો સખ્યા છે કે જેનું એ નાનકડું પુસ્તકનવ જનાવી સમય પૂર્વ-પશ્ચિમ અને દક્ષિણ-ઉત્તર દિશા બધા જાગોમાં છુટા છુટા સમયે ઉત્પન્ન થયેલ ના ॥ મોટા આચાર્યોએ અનેક જાગોમાં કેવળ અનેકાત-દટ્ટિ અને તેમાંથી ફલિત થતા વાદો પર દુર્ગાથી પણ કાંઈક વિસ્તૃત, સૂક્ષ્મ અને જટિલ ચર્ચા કરી છે શરૂઆતમાં જે સાહિત્ય અનેકાતદટ્ટિના અવતબન દ્વારા ઉત્પન્ન થયું હતું તેની જગ્યાએ પાછાનું સાહિત્ય-ખાસ કરીને તાર્કિક સાહિત્ય-મુખ્યત્વે કરીને અનેર્ગતદટ્ટિના નિરૂપણ અને તેના પર અન્ય વાદિઓએ કરેલ આલોપના પરિહાર માટે જ ગયાયુ આમ સમ્રાવની રક્ષા અને પ્રચાલી જાવનામાંથી અનેકાતવિપયક સાહિત્યનો જે વિકાસ થયો છે તેનું વર્ણન કરવા માટે ખાસ એ પુસ્તકની જરૂર છે અહીં તો માત્ર એટલું જ કહી સમય કે મમતભદ્ર અને સિદ્ધસેન, દરિભદ્ર અને અકરંક, વિદ્યાનંદ અને પ્રભાચંદ્ર, અભયદેવ અને વાદિવસરિ તથા હેમચંદ્ર અને યશોવિજયજી આદિ વિચાર કોએ અનેકાતદટ્ટિના વિષયમાં જે જે સખ્યુ છે તે જાગતીય વર્તનિક માહિત્યમાં ખાસ કરીને ગૌરવ મેળવે એનું છે અને તેમાંથી વિચારોને મનન કરવા જેવી ધજી યોગ્ય સામગ્રી સાપડે એમ છે

ફાલત પદો

અનેર્ગતદટ્ટિ તો એક મત છે તેના ઉપરથી અને તેના અભિપ્રયથી વિવિધ વાદો તથા ચર્ચાઓનો સાખ્યા પ્રશા

આઓની માફક સારો ચિરતાઃ થયેલો છે તેમાના એ વાદોની
 નોંધ લેવા જેવી છે (૧) નવવાદ અને (૨) સંપ્રતિસંગીવાદ
 અને આત્મદૃષ્ટિનો આર્થિકોવ્યાધ્યાત્મિક સાધના અને દાર્શનિક
 પ્રેરણા થશે તેથી તેનો ઉપયોગ પણ પ્રથમ તો તેમાં જ
 માપ એ અનિવાર્ય હતુ બચવાન અને તેમના આચાર્યોની
 સમક્ષ જે જે વિચાર ધારાઓ આ રી રહેલી હતી તેનો સમન્વય
 કરવો એ અનેકાંતદૃષ્ટિમાર્ગે કરીવ્યવસ્થા હતુ આવા ઉપદ્રવ્ય
 કાર્યમાથી જ નવવા ની ઉત્પત્તિ થઇ ભારતીય દર્શનના વિભાસ
 પ્રમાણે જો કે કોઈ કોઈ નવના પહેના અને પછીના દહાતોમા
 વિકાસ થયો છે તો પણ નાવાદ દર્શનપ્રદેશમા ઉત્પન્ન થયેનો
 હોવાથી તેના દૃષ્ટાંતો બાજુ સુધી દાર્શનિક જ રહ્યા છે દરેક
 નવની વ્યાખ્યાઓ તેની ચર્ચાનો વિભાસ થયો છે, પરંતુ
 તેના દૃષ્ટાંતો તો દાર્શનિક ક્ષેત્રની બહાર ગયા નથી મર્ડ
 ક્ષેત્રને બાંધ કરવાની શક્તિ ધરાવનાર અને મતવાદનો પ્રથમ
 આવિર્ભાવ કયા ક્ષેત્રમા થયો ? અને દાખરો વર્ડ પડી પણ
 તેની ચર્ચા દ્વારા ક્ષેત્ર સુધી પરિમિત હી ? આ વાત
 મમજવાને માટે ઉપરની એક જ વસ્તુ ામ છે

ભારતીય દર્શનોમા જેનેતર દર્શનો જે તે સમયે અતિ
 પ્રમિદ્ધ હતાં અને જે પછીથી પણ પ્રમિદ્ધ થયા તેમા વૌશિક
 ન્યાય માધ્યમ ઔપનિષદ-વેદાન ગ્રીક અને રાજનિક
 નૈયાયિકાણ્ય એટલા જ મુખ્ય છે તે દર્શનોને પૂર્ણ
 મત્ય માનતામા તાત્ત્વિક અને બાવદારિક એમ અને
 મુશ્કેલીઓ હતી તેમને સર્વથા અસલ કહેવામા સત્યનો
 ધાત થતો હતો, એટલે જ તેમની વચ્ચે રહી તેમાથી જ

મલ્યગવેષણાનો માર્ગ મરણ રૂપે લોકોની મમતા મકવાનો
 દતો આતુ પરિણામ એ આ યુ છે કે ઉપનિષદ જેન
 વાદ્યમયા નયનાદના બેદ પ્રભેદ અને તેના ઉદ્ધેષો
 ઉપાદેશો રૂપે તેમજ તેની વિકસિત શાખાઓરૂપે આજ
 મુખી મલ્યા કર છે વિચારની જોટથી પદ્ધતિઓ તે સમયે
 પ્રચલિત હતી તેનો સમન્વય કરવાનો પ્રયત્ન અનેકાંત
 દષ્ટિએ કર્યો અને તેમાંથી નવવા જન્મ્યો કે જેના દ્વારા
 દાર્શનિક જગત શાંત રી શકાય, પરંતુ બીજી બાજુ ધીરજ
 અને પૂરતી મમજના અભાવે પ્રત્યેક વાક્ય પર પડિતો
 લખા કરતા એક પડિત આત્મા કે બીજી ઓળને નિત્ય
 હો તો બીજો તેની સામા ઉભો થઈ તેને 'અનિત્ય' કહેતો
 તેનીજ રીતે પહેલો પડિત બીજાની વિરુદ્ધ બોલી ઉઠતો
 આમ માત્ર નિસત્વના જ વિષયમાં નહિ, પરંતુ વાદનિવાદ
 અને તેના પ્રત્યેક અણમા જગત આવી રહ્યા હતા આવી
 પરિસ્થિતિ જોઈને અનેકાંતદષ્ટિવાળા તત્ત્વનીન આચાર્યોએ
 તે જગતનો અત અનેકાંતદષ્ટિદ્વારા લાવવાની ઇચ્છા કરી,
 અને તેમના પ્રયત્નોના પરિણામે 'સમલગીવાદ' જન્મ્યો
 અને નિદર્શિના પ્રથમ રૂપ નવવા માં દર્શનોને સ્થાન
 મળ્યું અને તેના બીજા રૂપ મમલગીવાદમાં વસ્તુના
 વિષયમાં પ્રચલિત વિરોધી કથનો યા વિચારોને ધ્યાન
 મળ્યું પડેના વાદમાં સમુદાયરૂપે સર્વ દર્શનો સમઢાયેલા
 અને બીજામાં દર્શનોના વિરોધી મતોનો સમન્વય છે
 પ્રત્યેક રૂપિતવાદની સુક્ષ્મ ચચા અને તેના ઇતિહાસને અત
 સ્થાન નથી અને અત્યારે તેઓ અવકાશ પણ નથી, તેમ

જના પશુ એટલું તો કહેતું જરૂરનું કે જે અનેકાતદષ્ટિ
એ જ જા. મહાવીરની માન દષ્ટિ છે અને તે સ્વતંત્ર દષ્ટિ
છે, નપવાદ અને મપ્તભગીવાદ આદિ તે દષ્ટિના અનિવાર્ય
પરિસ્થિતિ અનુસાર પ્રામણિક ફક્ત માત્ર છે તેથી
નપ અને મપ્તભગી આદિ વાગેનું સ્વરૂપ તેમજ તેના
ઉત્પત્તિઓ આદિ બાંધી સમાપ્ત થયું આત્મદષ્ટિનું
સ્વરૂપ તો એ જ પ્રકારનું ગદી રહે છે જો કે તેના
ઉત્પત્તિઓ બાંધી રાહ.

અનેકાત દિની અસર

જ્યારે અન્ય વિદ્વાનોએ અનેકાતદષ્ટિ તરફથી
સીમારવાને બદલે માપરાવિષ્કાર રૂપે મદદ કરી ત્યારે તેના
પ્રતિ ચારે બાજુએથી આક્ષેપોના પ્રવાહ થતા માનવાણ્ય
જેના સુદારોએ તો તેના ખાલી માટે સુતો ગયા અને
એ સુતોના બાળમરોએ તેના પર બાળો લખ્યા વસુમધુ
ત્રિનાગ ધર્મભર્તિ ચાલ સિત જેવા મદાન નભાવતાળી
બૌદ્ધ વિદ્વાનોએ પણ અનેકાતવાદની પૂરી ખામત લીધી
બીજા બાજુ જૈન વિદ્વાનોએ પણ તેનો પ્રતિાર-મામનો
કીધો આ પ્રયત્ન સંસ્કૃતના અનિવાર્ય પરિણામરૂપે
અનેકાતદષ્ટિનો તર્કબદ્ધ વિગત થયો અને તેનો પ્રભાવ
અંતર વિરોધી સામ્રાજ્યિક વિદ્વાનો પણ પણ પાંચે પ્રયત્ન
દિગ્બળગચાર્યો અને પ્રગત્ત ભીમાસક તેમજ વેળી વિદ્વાનો
વચ્ચે દક્ષિણ દિશામાં જે સાચાઈનું દેવ મુદ્દ થયું તેનું
પરિણામ એ બાંધું કે અનેકાતદષ્ટિ બિન અમર વધારે

થાપ્ય બની અને તે એટલે સુધી કે ગમાનુજ જેના જૈન
 તત્ત્વો વિરોધી એવા ગ્રંથો આચાર્યોએ શુક્રાચાર્યના
 માયાવાદની વિરુદ્ધ રોતાના મતસ્થાપન સમયે આશ્રય તો
 સ્વમાન્ય ઉપનિષદોનો લીધો, પરંતુ તેમાંથી વિશિષ્ટ
 તત્ત્વો નિરૂપણ કરતી વખતે અનેકાતદષ્ટિનો ઉપયોગ
 કર્યો અર્થાત્ ગમાનુજે રોતાની રીતીથી અનેકાતદષ્ટિને
 વિશિષ્ટાદૃશ્યની ઘટનામાં પરિણત કરી એને ઉપનિષ
 તરવેનો જામે પહેરાવી અનેકાતદષ્ટિમાંથી વિશિષ્ટાદૃશ્યવાદ
 ખડો કરી અનેકાતદષ્ટિ પ્રતિ આશ્રયેલી જનતાને વેગત
 માર્મપર સ્થિત કરી પુષ્ટિમાગનો પુરસ્કાર વડનજા જે દક્ષિણ
 દિશામાં થયો તેના શુદ્ધાદૃશ્યરિપવ- મર્મ તરવે તો
 ઔપનિષદિ છે, પરંતુ તેની મર્મ વિચારસંગ્રહી અનેકાત-
 દષ્ટિનો નવા વેદાત્મી રચાગ છે બીજા જાતુ ઉત્તર અને
 પશ્ચિમ દિશામાં બીજા વિદ્વાનો સામે સ્વેનાગરીય મદ્વાન
 વિદ્વાનો પશ્ચિમ-દક્ષિણ અને તેના પશ્ચિમ અને નતવાની
 અગ્ર જનનામાં પ્રસરી અને મધ્ય પ્રાચીન અનેકાતવાદનો
 વિશેષ કરનારાઓએ જાણ્યો અજાણ્યો પશ્ચિમ
 અનેકાતદષ્ટિને અપનાવી આમ વા રૂપે અનેકાતદષ્ટિ
 આજ સુધી જોવાની જ રહી છે તેમ જના પશ્ચિમ તેની અગ્ર
 કોઈને કોઈ રૂપે-અર્થમાંની માફક વિદ્યુત યા અર્ધવિદ્યુતરૂપે
 દિવના દરેક ભાગમાં ફેલાય છે જેની માળીતી દિ ના
 સર્વ ભાગોના સાન્નિધ્યમાંથી મળી શકે છે
ન્યવદ્વારમાં અને નતનો ઉપયોગ ન કરનાર પરિણામ
 જે સમયે રાજકીય ક્રાંતિનું અનિષ્ટ પરિણામ સ્થાપી-

આ પણ એટલું તો મહેતુ જરૂરનું છે કે અનેકાતદ
 એ જ જાન મદાવીગતી મુગ દિ છે અને તે સ્વનત્ર દ
 છે નયનાદ અને મપ્તમગીવાન આને દિખા અંતિદાસિ
 પરિસ્થિતિ અનુસાર પ્રામથિક મ્લો માન છે તેય
 નય અને મપ્તમગી આદિ વાતોનું સ્વરૂપ નમજ તેન
 ઉદાદગ્ધો આદિ જ લી સ્વચ્છ પ વ અનમતદદિગ્ધુ
 સ્વરૂપ નો એ જ પ્રમ નુ ગ્ધી રક છે નો કે તેના
 ઉદાદગ્ધો નદલી સમર
અનેકાત દિની અસર

જ્યારે અન્ય વિદ્વાનોએ અનેકાતદદિને તત્ત્વરૂપે
 સીમારવાને જ ને સામવાધિક વા રૂપે મદબ્ધ કરી ત્યારે તેના
 પ્રતિ ચારે તાત્ત્વોએથી આલોપોના પ્રદાન થતા જાનરાવણ્ય
 જેના સુતમરોએ તો તેના ખડન માટે સુચા રના અને
 એ સુચોના આખમરોએ તેના પર ભા રો લખ્યા વનુ । ધુ
 જિનામ પર્મકાતિ કાતરક્ષિત જેવા મદાન પ્રમાવદાગ્ધ
 બૌદ્ધ વિદ્વાનોએ પત્ર અનેમતવાની પૂરી ખચર લીધી
 ખીછ ખાણુ નૈત વિદ્વાનોએ પણ તેનો નિર્ગમામનો
 કાધો આ પ્રયક સંધાધ્યના અનિવાય પરિહામરૂપે
 અનેમતદદિનો તર્કબદ્ધ વિમમ થયો અને તેનો પ્રભાવ
 અન્ય વિરોધી સામવાધિક વિદ્વાનો પર પણ પડ્યો પ્રયક
 એમજગચાર્યો અને પ્રમાદ મીમાસક તેમજ વેદાની વિદ્વાનો
 એ દક્ષિણ દિદમા જે સાસ્ત્રાર્થનું દ વ મુદ્ધ થયુ તેનું
 રેશુમ એ આ પુ કે અનેકાતદદિની જ અમર વધારે

આપ બની અને તે એટલે સુધી કે ગમાનુજ જેવા જેન
 તના વિરોધી એવા પ્રખર આચાર્યોએ શરૂઆતના
 માયાવાત્ની વિરૂદ્ધ પોતાના મતમ્થાપન મમયે આશ્રય તો
 સ્વમાન્ય ઉપનિષદોનો લીધો. પરંતુ નેમાથી વિશિષ્ટા
 હતુ નિ પશુ કુત્તી વખતે અનેકાંતદષ્ટિનો ઉપયોગ
 થયો અર્થાત્ ગમાનુજે પોતાની રાહીથી અનેકાંતદષ્ટિને
 વિશિષ્ટાદૃષ્ટિની ઘટનામાં પરિણત હરી અને ઉપનિષ
 તરવોનો જામે પહેગની અનેકાંતદષ્ટિમાંથી વિશિષ્ટ દૃષ્ટિનાદ
 ખડો હરી અનેકાંતદષ્ટિ પ્રતિ આકર્ષાયેની જનતાને વેગત
 મામ પર ગિયર ફરી પુષ્ટિમાર્ગનો પુગર નો વસ્ત્રબ ને દક્ષિણ
 દિશ્માં થયો. તેના શુદ્ધાદૃષ્ટિવિધન મર્વ તરવો નો
 ઔપનિષદિ છે, પરંતુ તેની મર્વ વિચારમગણી અનેકાંત-
 દષ્ટિનો નવો વેગતી સ્વામ કે બીજી બાજુ ઉત્તર અને
 પશ્ચિમ દિશ્માં બીજા વિદ્વાનો સામે સ્વેનાગરીન મદાન
 વિદ્વાનોનુ પશુ દન્દ થયુ અને તેના ફાટરે પશુ અને પાતા ની
 અમર જનતામાં પ્રસરી અને માત્રાવિદ્ અને અનેકાંતવાત્નો
 વિરોધ ગનાગઓએ જાણે અમ્લપરે પશુ
 અનેકાંતદષ્ટિને અપનાવી આમ વા રૂપે અનેકાંતદષ્ટિ
 આજ સુધી જેનો ન જ ગદી છે તેમ જા પશુ તેની અમર
 કોઈને કોઈ રૂપે-અદિમાની માફક વિફલ થા અર્થવિફલરૂપે
 દિશ્ના દરેક બાગમાં ફેલાઈ છે જેની માળીની દિશ્ના
 સર્વ બાગોના સાહિત્યમાંથી ચળી શકે છે
વ્યવહારમાં અને-પાતનો ઉપયોગ ન કરવાનુ પરિણામ
 જે સમયે ગાજડીય ક્રાંતિનુ અનિષ્ટ પરિણામ ન્યાયી

કેરે પ્યાનમા આ યુ ન હતુ મામાજિ- બહીએ આજની
 માફક ખટકની ન હતી ઔચોગિક અને મેલીની સ્થિતિ
 આજની માફક અગત વસ્ત ન હતી સમગ્રપૂર્વકે યા
 સમજ્યા વિના પણ લોકો પોતાની ગિયતિ પર મહુદ હતો
 અને જ્યારે અમતોપનો દાવાનવ આજની માફક ચારે બાજુ
 વ્યાપક બનેતો ન હતો ત્યારે આધ્યાત્મિક સાધનામાથી
 ઉપન્યયેન અનેમતદષ્ટિએ કેવલ તર્કનિક પ્રદેશોમાં -
 માન ચર્ચા તેમજ વાદવિવાદનો વિષય બની જવ-
 જુને ગદેશ છતાં પણ પોતાનું અસ્તિત્વ દમ યુ મ
 પ્રતિજ્ઞા પણ મેળવી જે સર્વ તે સમય માટે બગાવર દ-
 પરુ આજે એ સ્થિતિ પચટાઈ છે કુનિયાના ગમે
 ધમના તરવો બન ગમીગ દોન પરુ જો તે મા-
 ધર્મની સરખાઓ તેના પડિનો અને ધમ યુરુઓના મવચને
 સુધીમા જ પરિમિત-સકુચિત રહેશે તો આ વૈચાગિ-
 પ્રભાવવાળા યુગમા તેની ક ર પુરાણી ગરથી વધારે
 નથી જ થવાની અનેમતદષ્ટિ તથા તેની આધા જૂન અદિ સ
 એ જો તરવો મદાનમા મદાન છે તેના પ્રભાવ અને પ્રતિજ્ઞા
 જમાનરામા જેન સનવવનો વધારે દિરસો પણ છે પરુ
 આ વૈસમી સદીના ગદન ગધ્નોવ અને સામાજિક જીવનમા
 તે તરવાથી જો ઇ કાયમે ન માય તો મદિર મઠ કે
 ઉપાનયમા દગ્નરો પડિનો દા ડોલાદલ મયાનવા છતાં પણ
 તેને કોઈ પૂજનાનુવ નથી એ નિ સસય નાત છે જેન
 વિગધારી સેકડો ધર્મ યુરુઓ અને મકડો પડિનો
 અનેકાતના વાગ તો નિર તર પીખ્યા કરે છે અને અદિ સાની

સહ્ય ચર્ચાએ કરી લોહી સકાવે છે તેમજ માથાફાડ કરે છે,
 તેમ જતા પણ લોકો પોતાની રિયલિતા મમાધાન માટે
 તેમની પાસે નથી જ જતા કોઈ સુવક તેમની પાસે પહોંચી
 જાય અને તેને પૂછે કે 'આપની પાસે જ્યારે મમાધાનગરી
 અનેકાનદષ્ટિ અને અનેકાત તત્ત્વ મોજુદ છે ત્યાર આપ ગીઝાએ
 નજીતેતરોની માફક માહોમાફે તડગર રૂા માટે ઢરા છે ?
 મદિર, તીર્થ ધાર્મિક અને સામાજિક રીતરીવાજો
 નેમો-વેદા ઝેટલો અને કેમ રાખવો ? હાથમા શુ અને કેમ
 પકડવુ ? આિ હોકરમત વાતોને માટે આપ માહોમાફે
 કેમ ઝવડો છે ? શુ આપનો અનેકાતવાદ એ વિષયમા
 કોઈ માર્ગ કાઢી આપતો નથી ? શુ આપના અનેકાતવાદ
 અને અદિમા તત્ત્વમા પ્રીનીમઉન્સીત હાઇકોર્ટ અથવા
 મામુલી અદાલત જેટલી પણ મમાધાનકારક સક્તિ નથી ?
 શુ આપની અદિ સા આપણી સુદ્ધ મર્ચાને માટે મારા
 મારી કગવામા અને અદિસાની હિપેક્ષા કરવામા અયોગ્યતા
 નથી દર્શાવતી ? અમારી રાજકીય અને સામાજિક
 અવનતિને Cલતિમા લઈ જવાની સક્તિ શુ આ એ તત્ત્વમા
 નથી ? જો આ સર્વ પ્રશ્નોના સરળ અને સમાધાનકારક
 ઉત્તર આપ 'હા' મા ના આપી સકો તો આપની પાસે
 આવીને અમે શુ ડરવાના ? અમારા જીવનમા તો ડગલે
 અને પ્રગલે અનેક મુશ્કેલીઓ આપ્યા કરે છે તેને પહોંચી
 વળ્યા વિના જો અમે હાથમા પોથી રાખી કયચિત્
 એકાનેક, કયચિત્ જોદાબે, અને કયચિત્ નિલાનિત્યન ખાલી
 નાકુ પકડી રાખીએ તો અમને શો લાભ જાય ? તથા

અમારા બ્યાવહારિક તેમજ આધ્યાત્મિક જીવનમાં શા ફેર
પડે ? આ સધળા પ્રશ્નો સ્વાભાવિક છે પરંતુ તેનો ઉત્તર
આપને તેમની પાસેથી મળવો અમશ્કવિત છે

એમાં સદેહ નથી કે અદિસા અને અનેકાંતની મર્યા
વાળા પોથીએની એ પોથીએના બજારોની, તેના
રચનારના નામોની તથા તેના રચનારધાનની એટલી બધી
પૂજા થાય છે કે તેમાં માત્ર કુદ જ નહિ પણ સૌના
આદી અને ઝવેરાતના પણ /વલા થઈ જાય છે તો પણ
તે પૂજા કરનાર અને કરાવનારના જીવન બીજા સામાય
માણુમની માફક પામર જ દેખાય છે, બીજી તરફ નજર
કરતા અમને રસ્ટ દેખાય છે કે દિસાની સાપેક્ષ સૂચના
કરનાર માધીછના અદિસા તત્વ તરફ આખી દુનીયા જોઈ
રહી છે અને તેમના સમન્વયસીન વહેવારના કારણે તેમના
પ્રતિપક્ષો પણ આશ્ચર્ય પામે છે બાં મદાવીરની અદિસા
અને અનેકાંતની દાંડી પીનારા તરફ કોઈ જુદિમાન આખ
પણ ફરમાવતા નથી જ્યારે માધીછની તરફ આખો
વિચારશીલ વર્ગ ખ્યાન આપી ગયો છે આ તકાવત્તુ મારજુ
શું ? આ સવાનના જવાબમાં જ બધું ખાતરી જાય છે
હવે કેવો ઉપયોગ થશે જો, એ ?

અનેકાંતદષ્ટિ નો આધ્યાત્મિક માર્ગમાં સકળ થઈ
શકે અને અહિમાનો સિદ્ધાન્ત નો આધ્યાત્મિક કે વાણુ
સાધન થઈ શકે તો એમ માનવું જોઈએ કે એ જન્મે તત્ત
બ્યાવહારિક જીવનના પણ કે વાણુમરક માધન અસર થઈ

શો, કામણ કે જીવન વ્યાવહારિક હોય કે આધ્યાત્મિક, પરંતુ તેની શુદ્ધિના સ્વરૂપમાં બિનતા નથી હોતી અને આપણે માનીએ છીએ કે જીવનની શુદ્ધિ અનેકાંતદષ્ટિ અને અદ્વિસા સવાય બીજે પ્રકારે થઈ શકતી નથી એથી જ આપણે આધ્યાત્મિક કે વ્યાવહારિક જમે તે જીવન પસંદ કરીએ તો પણ જો તેને ઉચ્ચ બનાવવું હોય તો તે જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં અનેકાંતદષ્ટિ અને અદ્વિસા તત્ત્વને વિચારપૂર્વક લાગુ પાડવા જોઈએ જેઓ વ્યાવહારિક જીવનમાં આ જે તત્ત્વોના પ્રયોગ શક્ય માનતા નથી તેમને કહેવાતા આધ્યાત્મિક જીવનને અથવા પરજીવનને ધારણ કરવું જોઈએ આ દર્શીયના રૂળ રૂપે છેત્તો પ્રશ્ન એ છે કે આ મમયે આ જે તત્ત્વોનો ઉપયોગ વ્યાવહારિક જીવનમાં કેમ કરી શકાય ? તેના ઉત્તરમાં જ અનેકાંતવાદની મર્યાદા છે

જૈન સમાજના વ્યાવહારિક જીવનની કેટલીક સમસ્યાઓ આ ળિ —

- ૧ આખા વિશ્વની સાથે જૈનધર્મનો અમલી મેળ કેટલો અને કેવા પ્રકારે થઈ શકે છે ?
- ૨ ગાંડીય અવનતિ કે ઉન્નતિના સમયે જૈનધર્મ કેવો વહેવાર રાખવાની છૂટ આપે છે ?
- ૩ સામાજિક અને સામ્રાજ્યિક બેદો તથા ફાટપુટોને મટાડવાની જૈનધર્મમાં કેટલી સમ્મિ છે ?

જો આ સમસ્યાઓનો ઉકેલ કરવા માટે અનેકાંતદષ્ટિ તથા અદ્વિસાનો ઉપયોગ થઈ શકે તો તે ઉપયોગ જ

એ બે તત્ત્વોની પ્રાણપૂજા છે અને બે એવો ઉપયોગ ન
 થઈ શકે તો એ બે તત્ત્વોની પૂજા એ માત્ર મૂર્તિપૂજા
 અથવા તો માત્ર શબ્દપૂજા જ હોઈ શકે, પરંતુ જ્યાં સુધી
 એ હોત વિચાર યોગ છે ત્યાં સુધી અને રૂપ માત્ર
 પડ્યું છે કે હિપ્તના સ્વરૂપ નહિ પણ બોધ એવા અનેક
 પ્રશ્નોના વાસ્તવિક ખુલાસા જ બુદ્ધિ તેમજ તો અનેકાત
 દર્શિ અને અદિતાના મિદાનમાં એક નિરૂત્તિમાર્ગ છે
 દા. ત. જનધર્મ પ્રવૃત્તિમાર્ગ છે કે નિરૂત્તિમાર્ગ છે
 આ પ્રવૃત્તિ ઉત્તર અનેકાનંદિની યોગના દ્વારા રાષ્ટ્રીય
 માર્ગની અપેક્ષાએ એમ આપી સમય કે જનધર્મ પ્રવૃત્તિ
 નિરૂત્તિ એ જનને માર્ગદર્શનની છે તરફ દોરવા જ્યાં
 સેવાનો પ્રયત્ન હોય ત્યાં અર્પણની પ્રવૃત્તિનો આદેશ
 કરવાને મળે જનધર્મ પ્રવૃત્તિમાં છે અને જ્યાં
 ભોગવૃત્તિનો પ્રયત્ન હોય ત્યાં નિરૂત્તિનો આદેશ કરવાને મારણે
 તે નિરૂત્તિમાંથી પણ જ પરંતુ જેમ આજ દેખાય છે
 તેમ ભોગમાં અર્થાત્ જીવનઓની પામેથી સમગ્ર પ્રદેશ
 કરવામાં પ્રગતિ કરી અને યોગમાં અર્થાત્ જીવનઓને
 આપણી સમગ્ર આપવા નિરૂત્તિ ધારણ કરી તે અનેકાત
 તથા અતિ માત્ર નિરૂત્તિ અથવા તેનો રૂપ ભવ છે
 જેતાનીય અને જિવનરીય ક્રમમાંથી દોષ દોષ લઈ
 એ ઉપર અનેકાતદર્શિ યજ્ઞ પાડી જોઈએ નમ્રતા અને
 વલ્લભારણના વિષયમાં તથા સ્ત્રીના મોક્ષના સબલ અમલવાના
 વિષયમાં દામિત્ર અને પર્યાયાર્થિક એ બે નોનો બરાબર
 એમ જ થઈ શકે છે જનધર્મ અર્થાત્ રીતગતિ વ એ તો દ-ય

અમાન્ય છે અને મમત્વ તથા વ્યવહારુ તેમજ નમ્રતા તથા
 ક્રિયાશીલતા વિવિધ સ્વરૂપ એ મર્મ પર્યાય-વિશેષ છે
 જો દ્રવ્ય સામ્ય છે, પરંતુ તેના ઉત્તર પર્યાય
 મર્મ અસામ્ય તથા અવ્યવહારુ છે પ્રત્યેક પર્યાય જો
 અમુક-દ્રવ્યબાધક ન હોય તો તે મત્વ છે, અન્યથા
 મર્મ અસત્ય છે તેની જ રીતે જીવનશુદ્ધિ એ દ્રવ્ય છે અને
 કીર્તિ તેમજ પુરુષાર્થ એ બે પર્યાય છે આ જ વાત
 તીર્થના તેમજ મંત્રિના દુકાના વિષયમાં ધગવરી જોઈએ
 ન્યાન, જાન અને હરકાના વિષયમાં બેઠાને ભગીનો
 ઉપયોગ કરવાથી ઝડપ મળ્યા જોઈએ ઉત્તર પર્વના સર્વ
 પ્રસંગોમાં એકત્ર થવું અને અપકર્ષના પ્રસંગોમાં સદમર
 ન આવવો, એ જ પ્રકારે વૃદ્ધ્યન, અનેક પતિમદણ
 પુનર્વિવાહ જેવા વિવાહવાળા વિષયોમાં પણ કથયિત
 વિષય અવિષયની ભગીનો ઉપયોગ વ્યાપ્તિના સમાજ
 એક રૂપે જીવન ન રહી શકે

ગમે તે પ્રકારે વિચાર કરીએ તો આજની
 પરિસ્થિતિમાં એ તો નક્કી છે કે જેમ સિદ્ધસેન, સમતત્ત્વ
 આદિ પૂજાચાલોએ પોતાના મમત્વના વિવાહાર્થે પણ,
 પ્રતિપક્ષ ઉપર અનેમત તથા તેમથી પરિજીમેલ નવ
 આદિ વારોનો પ્રયોગ કર્યો તેમ આજે પણ ઉપરિચિત
 પ્રશ્નો ઉપર તેનો જ પ્રયોગ કરવો જોઈએ જો આવજો તેમ
 કરવા તૈયાર ન થઈએ તો ઉત્તર પર્વની અલિનાવા રાખવાનો
 આપણને કાઈ દક્ક નથી

અનેકાતની મર્મા એટલી વિસ્તૃત અને વ્યાપક છે
 કે તે દ્વારા સર્વ વિષયો પર પ્રકાર પાડી શકાય છે, તેથી

એમ ભય રાખવાનું મારણ નથી કે પૂર્વાચાર્યોએ પ્રસ્તુત
 વ્યવહારિક વિષયો પર ચર્ચા કરી નથી તો પછી તે કેમ
 કરી શકાય શું એ હિમિત સમજાવે કે ન્યારે એક તરફ
 મમાજમા ઐક્યની જરૂર હોવા છતાં પણ તે નાની નાની
 રાજિઓ અને તકેમા વહેચાઈ બરમાદ થાય છે ખીણ
 બાણુ વિદ્યા અને હિંદોયની જીવનમ્ મરથાઓમા બધ
 દેવાને બદલે ધન શુદ્ધિ અને સમયનો સંપત્તો ઉપયોગ
 તીર્થોના પ્રયત્નોમા સમાજ મ્હી રહ્યો છે નીજ બાણુ
 ને વિધવાઓમા સવમ પાગનાની રાત્તિ નથી તેમના પર
 બલાતકારથી સવમનો બોળે સમાજ છાદી રહ્યો છે અને
 નેઓનામાં સવમ પાગવાની અને વિદ્યામદણ કરવાની
 રક્ષિત છે તે વિધવાઓને માટે કેઈ જાતનો પ્રયત્ન પણ
 નથી : આ પરિસ્થિતિમા સમાજના કે વાણુની અભિલાષા
 કેમ રાખી શકાય ? અને ન્યારે અમારા જેવા પડિતો
 સન્મતિતર્ક, આસિમીમાસા, અનેકાત અને નયવાલ્ના વિષયના
 સાધાર્ય કરવામા દિવમ ગત માયાફોડ કર્યા કરે ભારે :
 જેમનામા વ્યવહારશુદ્ધિ હશે અને જેની પ્રજ્ઞા-જ્ઞાન અને
 વિવેક જગૃત હશે તે તો એમજ કહેશે કે અનેકાતની
 મર્્યાદામાંથી એક સમયે આસિમીમાસા અને સન્મતિ
 આદિનો જન્મ થયો હતો તેમજ તેની મર્્યાદામાંથી આજે
 'સમાજમીમાસા' અને 'સમાજતક' નો જન્મ થયો
 નેહએ અને તેના દ્વારા અનેકાતના ઇતિહાસનું એક ઉપયોગી
 પાનું સખાનું જાહેર

(હિંદી માસિક અનેકાતમાંથી)

ઉત્તમોત્તમ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત સાહિત્ય

શુદ્ધ દિગ્ગી

રૂપિયા ૪

1/4000 સુશ્રુતિ મં ૦ ૫૦ લાવચ ૦ લં ગાધી	૪૧૧
૧૧૩૪૬૭૮૯૦૧૨૩૪	૪
વિવિધાસ	૩૧
સનમેગની સૂચી	૩૧
માગધાય પ્રતિભાષ (મં ૦ શ્રી ૦ જિનવિજયજી)	૩૧
તત્ત્વપ્રસ્તાવના સાથે	૩
મતિતર્ક ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫ ભાગના	૧૦
મં ૦ ૫૦ મુખ્યાનજી અને ૫ બહેચરદામ ટોશી	
11૪૫૫૫૬૭૮૯૦ નામમાલા (૫૦ બેચરદાસ)	૧૧૧
સંસ્કૃતબ્યાકરણ	૪
મન્યમાતાનો સમમ ગુરુજી	૧૧
નદી અને અનુયોગદ્વારાની ચૂલ્કી તથા લગુરુતિ	૩૧૧
ન્યોતિદુક ૩૬૭૮૯	૪
તત્ત્વાર્થભાષ્યવૃત્તિ પૂર્વાધ (ગ્રી ૦ કાપડિયા)	૬
વ્યનહારમૂન જેની અદ્ય ૩૪૬૭૮ ૨ નોકપ્રમા મુ દીકા ૭ ૫	
રયાદાદગત્તાક ભાગ ૧-૪ (મં ૦ મોતીવાનજી)	૬
રયાદાદમ જરી	"
પાતજન મદાભાષ્યમિશ્ર (ગ્રીધર શાસ્ત્રી)	૧૫
ચતુર્વિંશતિકા સચિત્ર બાષ્પમદિકૃત દીકા તથા ગૂંભાપાત	૬
પ્રથમ પ્રક	૨૧
ભગવતીસૂત્રભાગ ૧, ૨ મળદીકાનો ગૂંબનુવાદ ૫૦ બેચર 1 મ ૧૮	
ભાગ શ્રીજી ૫૦ ભગવાનદાસ	૧૦
જનરજત મદોત્સવનો અક	૫

એસ જે. 1 કુ માર્કેટપુર-અમ 1૧૧

ગુજરાતી સાહિત્યની અનુપમ :

અર્પણ (મુશીર)	
તરસાયસન બે ૧ ભાગ લં. ૧૦ મુખતાપછ	
(મગૂન માહિત્ય તથા દસન માનવના અભ્યાસ	
વૈનંદ્યન ૫૦ જેમ લમ	
શ્રીમદ રાજ્ય	
શુવનમોષન બે ભાગ (કિમ્બો ૧૦૫૫૫૫ મર્યાદયગા	૧
વૈનંદ્યિય પાડીયાસ મોનીયાસ રાજ	
નામિન દનોદ્વારમયધ (૫૦ મ. ૦ અમરાનસ ૬૦)	૧
કર્મમય તનુ (વૈ. ૫૦ અમરાનસ ૬૦)	૧૦
સાનાસન બે ભાગ શુભગની નવનસાદ	
નવકારમ ન ૧૧ ૫૫ ૫૦મેરિ અને પ્રનિકમખનુ રદરપ	૦૫
આધ્યાત્મિક નિકામકમ ૫૦ મુખતાપછ	
આધુનિક વનોનુ કથાનિદીન પાર્થિક શુવન (પરમાન)	૦૫
મોદસ પનો પગિયપ-પર્માન દ કોસબી	૨
સમાધિમાર્ગ	૦૫
નૈવેલ-ટાગોર (અનુ. નરસિદ્ધમાધ ખેસ)	૦૫
મમપર્જની મ્યાઓ	૦૫
ખાદીનિયપ-અનુ ઇમનસાત જેથી	૦૫
જદાવીર નૂગદા (મલાકેવિ નાનાતાત દસપનગમ)	૧
જ્યાગ્યત	૨૫
નાના નાના રાસ બે ભાગ	૨૫
ઉપા	૨
ગુજરાતનુ પાટનગર અમદાવાદ (રત્નમણિરાવ)	૧૫
આ સિનાયના ગુજરાતી સરકૂત અને નિ દી કોષપત્ર	૧
મર્યાના કોષપત્ર પુસ્તક માટે મળે અને વિતરન સ્વીકૃત માટે	
એસ. ૦ જે. ૨૫૫ મા. સુપુર-અમદાવાદ	

चिरापथ विज्ञान मठ
की स्मृति

जैन दर्शन में
तत्त्व-मीमांसा